

Новий причинок до студий над Іваном Вишенським

подав

Др. Іван Франко.

Моя праця про Івана Вишенського, опублікована 1895 р., мала те незвичайне щасте, що викликала цілий ряд критик (згадаю тільки важнійші: проф. Каліни, проф. Брікнера, дра Студинського, Гн. Житецького і А. Кримського), де подано було багато поправок, уваг і цінних сказівок для нового оброблення сего интересного писателя. Дещо нового про него знаходимо і в виданім недавно другім томі монографії проф. Голубева про Могилу. В отсих рядках я хотів би звернути увагу ще на один твір Вишенського, не розібраний мною в згаданій книжці з 1895 р. і не завважений також моїми критиками. Сей твір интересний особливо тим, що був одиноким твором Вишенського друкованим за його життя — хоч і без його імени; він змушує нас зробити хоч один виємок із твердження, що з творів сего автора за його життя ніщо не було друковане.

В своїй розправі з 1895 р. на стор. 451 згадав я про збірне посланіє афонських монахів, опубліковане князем Константином Острожським 1598 р. в додатку до сімох посланий патріарха Мелегия Пігаса против унії в так званій бібліографіи „Острожській книжочці в десятиох відділах“. Із сего старого друку, що швидко зробив ся бібліографічною рідкістю, переписувано нераз се посланіє до рукописних збірок (див. арх. Леонидъ, Описаніє рукописей гр. А. С. Уварова т. IV, стор. 123, 128; те саме Строевъ, Описаніє рукописей И. Н. Царскаго, N. 393 і 395). Не мавши в ту пору під руками ані старого друкованого тексту, ані пізнійшої копії, ані навіть тої новійшої репродукції посланія, яку зробив Малишевский у другім (не випущенім у світ) томі своєї монографії про Мелетия Пігаса, я нічого не міг сказати про сей твір. Тепер маючи в руках його текст, надрукований дром Мильковичем із копії захованої в архіві львівської Ставропінії (*Monumenta confraternitatis*

Staurupigianaе Leopoliensis t. I, 881—886)*) я можу твердити напевно, що се послание було твором Івана Вишенського. Короткий аналіз змісту, мови і стилю покаже правдивість сего твердження.

Послание адресоване „благочестивому княжати Васидію“, тоб то кн. Острожському, котрого називає зараз зі звичайним у Вишенського накопиченем прикметників „поборником церкви соборное, православное, восточное вѣры, ни вѣ часомъ неизмѣнное, авраамское, пророческое, апостолское, мученическое, отеческое, преподобныхъ праведныхъ и вѣхъ святыхъ богоугодно пожившихъ и Богу угодившихъ.“ Далі, знов у дусі Вишенського, послание адресуєть ся до вѣх православнихъ християн починаючи від панів, воеводів і єпископів „и до послѣднаго степене и простымъ смиреннымъ гражаномъ вѣ благочестіи обрѣтающимся еще вѣ людской земли.“ Воно написане від монахів Свѣятої Гори „отъ страны вашее,“ значить, від Афонітів Русинів. „Дійшов до нас — говорить ся в посланію — плачливий голос і такий важкий, що кождий правдивий боголюбець і братолюбець мусить сумувати і боліти тілом і душею, оплакуючи упадок братів гірше власної душі. Ті, що повинні були свѣтити церкві свѣтлом євангельского житя, ширять тьму, морок і ману і згіршене. Але ви сему не дивуйте ся ані тим не турбуйте ся ані не вдавайте ся в сумнів, „но паче вы благочестивіи мужайте ся, тверди, крѣпци и непоколебими вѣ вѣре своей пребудѣте и ниже страха челоувѣческаго ужасайте ся, ниже баснословія многоплетенныхъ лживыхъ словесъ слушайте.“ Хоч і убють ваше тіло, ви заховайте цілу голову — віру. „Много бысмо имѣли писати вамъ о прелести антихристовой хитрости, злобы, лукавства, ухищренія, како се устрилъ розличне і вѣоружилъ на церковь Христову, хотечи погасити сѣмя вѣры вѣ вѣрныхъ, но нынѣ нѣсть время. Сего ради толико вамъ мало обнажимъ отступниковъ благочестія, да ся ними не прелщаєте.“ Так вияснює автор посланія причину його написаня і головну тему, про яку хоче писати. Маючи на увазі факт, що послание було опубліковане в половині 1598 р. (передмова Острожського датована д. 11 червня, пор. митроп. Євгеній, Описаніє Кієво-Софійскаго собора и кієвской ієрархіи. Кієвъ 1826, стор. 137), ми зрозуміємо, що причиною написаня сего посланія був берестейський собор 1596 р., на котрім руські єпископи крім двох (львівського і перемиського) разом

*) До речи завважу, що подана в титулі сего передрука цитата на мою книжку про Вишенського стор. 175 не має ніякого значіння.

з митрополітом Рагозою відступили явно від православія і перейшли на унію. Против тих єпископів і звертає ся поперед усього автор послання і сей уступ його твору є найсильнішим доказом на те, що автором послання був не хто иньший, тільки Іван Вишенський. Аджеж тут маємо in pace зміст троха пізнійше, при кінці 1597 р. написаного великого послання „Къ єпископомъ утекшимъ отъ православное церкви“ (порівнай мою працю стор. 192—195). Аргументи ті самісінькі, тільки державні загально, без фактичних доказів і особистих нападів. Автор хоче показати „не голыми словесы, но писаніємъ, яко сіи не были пастыре ниже учителя ниже вѣрнии, но были блазнители, прелестницы и разбойнически престоль силою имѣнія, злата и сребра и челоуѣческою помощію и ухищреніємъ въспріали, да имѣньми а не церковію владѣють. Дѣроу влѣзли, а не дверми“. А який був їх вступ, такі й плоди їх володіня. І не могло бути інакше. Аджеж хто хоче бути добрим, духовним пастирем, повинен 1) ще в свѣтських стані сповняти Христові заповіді і любити людей і 2) зректи ся свѣта і його дѣбр та користей і тільки тоді йти в духовний стан. „Покажижъ ты мнѣ въ тѣхъ єпископахъ не только заповѣди Христовы всѣ еще миряне суци аще съхраняли, но єдину кую отъ евангельскихъ словесъ аще кои сотворилъ? Где претерпѣлъ ближняго и не судилъ ся съ нимъ и благословилъ его вмѣсто нѣкоея пакости или отнятьемъ имѣнія и кривды учиненія и до ризы взятія и до срачицы невзбраненія и по лицу біенія и другое страны обращенія по Христовомъ словесы и прочихъ заповѣданныхъ отъ него? Не все ли отъ юности дажъ до старости нынѣшняго времени въ сварахъ, стяганіяхъ, судахъ, правованіяхъ, практикахъ, лѣжеухищреніяхъ, да лжею побѣдитъ искренняго своего, житіе свое проходили и нынѣ проходятъ?“ І на єпископствѣ пішли вони не на те, щоб служити церкві. „Нынѣ воинъ, властелинъ, богачъ, сластолюбець, а утро съ тѣмижъ имѣньми ничтожъ обнищавши, ради другихъ имѣній, да будетъ болшій панъ и богатшій и слугъ болшей да имать и трапезы богатшіе и сластнѣйшіе по воли своєї да творить... сего ся ради на єпископство тѣщитъ... Тогда бо маетностью церковною и дѣвици замужъ отдаеть и сродство свое обогащаетъ и самъ ся въ мирѣ семъ якоже богатый онъ пытается, услаждаетъ и насыщаетъ. И отъ сего майстеръ погибелный яко въ своемъ сосудѣ основавши ся, на болшую высоту умъ и помысль его въздвизаетъ, славою въ немъ играетъ, да себѣ нѣкую славу въ вѣце семъ обряцетъ“. Такъ малює Вишенський психологію апостазіі

єпископів — майже дословно згідно з тим малюнком, який бачимо в його посланню до самих єпископів. І далі він подає аргумент, звісний також із інших писань Вишенського, що правдива церква Христова повинна на землі терпіти переслідування та приниження. „Но сіи забѣгли на покои латинскіи, на славу и на честь папину, да здѣ мирно своє житіє и безнавѣстно поживуть, изобразуючи, яко не суть и не были пастырѣ, но розбойници и не дверми, но дирою влѣзли“.

Що робити православним у таким положенню, в яким опинились вони на Україні, автор послання не знає. Він аскет, він знає тільки одно: боротьба з покусами світа неможлива. Треба отрясти ся з них, бігти на пустиню і тут у тишині пізнавати Бога. Аджеж усе на світі минає, а всі віри крім православної — мана і не варті називати ся вірами. Чому? Бо не мають дару св. Духа. „Наша же восточная вѣра истинная и не престная духа святаго дарованія вмѣщаєть, пришествія его сподобляєть ся; освящають ся богоугодницы и просвѣщають и въ боговиденіє приходять, богословствуютъ отъ Духа наставляєми по совлеченіи ветхаго челоувѣка и по смерти тѣло неглѣнно богоугодниковъ пребываетъ, воныя благоуханными благоухаетъ и чудотворять кости мертвые“. І сей аргумент ми знаходимо в інших писаннях Вишенського, від котрого переняли його й інші апологети православія, прим. Захарія Копистенський у своїй Паліодії. Кінчить ся послання звичайною у Вишенського порадою православним — терпіти всі переслідування, бо терпінє веде до вічного щастя.

Здаєть ся, сам отсей зміст і подані тут виписки вистануть в повні для сконстатованя, що се соборне послання афонських монахів було твором Вишенського. Се сконстатованє важне для історика літератури тим, що додає новий факт для характеристики писательської діяльності Вишенського, збогачує його літературну спадщину ще одним, хоч і не першорядної ваги, та все таки інтересним твором, вносить одну певну дату в хронологію тих творів, яку нам приходило ся уставляти звичайно на здогад, укріплює дату написаня другого, дуже важного твору — послання до єпископів-уніятів, для якого отсе послання служить немов коротеньким нарисом і конспектом, і подає важний причинок для оцінки того значіня, яке мали писання Вишенського для сучасних, котрі не вагували ся надрукувати його послання в одній книжці з посланнями високопоставленого і шанованого патріарха Мелетія Пітаса.